

Stapert biedt aangename verrassing

Het archeologische belang van terpzolen

Vraag een Friese archeoloog wat de grootste ramp is die zijn werkgebied is overkomen, en hij zal niet lang na hoeven te denken. De systematische aanslag op de terpen in de tweede helft van de 19e, en de eerste helft van de 20e eeuw is zo ingrijpend geweest, dat traditionele boosdoeners als ruilverkavelingen en nieuwbouwprojecten erbij verbleken.

J.M. Bos, J. Scheffer, E. Taayke & H.T. Waterbolk

'De terpen (...) behooren tot de belangrijkste overblijfselen uit ons verleden en zij hebben grote betekenis voor de gansche archeologische wetenschap, ook zoover deze het verleden van ons vaderland niet raakt. Het verlies zou onherstelbaar zijn en onze goede naam in de beschaafde wereld zou er onder lijden, indien ze alle verdwenen zonder dat er één systematisch was onderzocht!' Deze dramatische oproep van de hoogleraar-directeur van het Rijksmuseum van Oudheden, geciteerd in de Nieuwe Rotterdamse Courant van 3 november 1905, heeft geen effect gehad. We kunnen het verloop van het archeologische onderzoek van de Friese terpen, enigszins maar niet te gechargeerd, volgen aan de hand van twee citaten. Het eerste is uit 1947, van notaris Ottema in een gedenkboek voor archeoloog Van Giffen: 'Natuurlijk viel het mij toen ook wel op, dat het jammer was dat er niet voldoende krachten waren om toezicht op de afgravingen te houden en de gegevens op kaarten vast te leggen.' Het tweede citaat is uit 1961, van archeoloog Waterbolk over zijn opgraving in Tritsum: 'In de reeks van terpopgravingen ontbrak tot nu toe echter een groot systematisch onderzoek van een terp in het eigenlijke Friesland.'

Angstaanjagende erosie

Kan het nog somberder? Jazeker. Een (te) klein gedeelte van de resterende terpen en terprestanten is beschermd in het kader van de Monumentenwet. De laatste jaren is echter duidelijk geworden dat die bescherming niet effectief is. De jaarlijkse erosie van deze monumenten is weliswaar geringer dan als ze werden afgegraven, maar niettemin angstaanjagend groot. Litanieën als hierboven zullen de komende jaren nog wel vaker te horen en te lezen zijn. In dit artikel wordt het probleem nog groter gemaakt, maar dan vanuit een positieve invalshoek: er is meer bewaard gebleven dan we dachten. Er zijn meer terreinen met archeologische potentie dan op de bestaande archeologische kaarten staan; we kunnen ze zelfs heel precies aanwijzen, maar deze terreinen hebben nu nog een wegwerpstatus.

Terpzolen de moeite waard

Verbouwereerd als ze waren, hebben archeologen misschien met te weinig afstandelijkheid gekeken naar de gevolgen van de terpaafgravingen. Als zij voorstellen deden om afgegraven terpen weer aan te vullen (en die zijn gedaan en uitgevoerd), gaven zij zich er kennelijk geen rekenschap van wat de gevolgen daarvan konden zijn.

De ervaringen van de laatste jaren hebben ons geleerd dat we eens wat langer stil moeten staan bij de vraag wat het nou precies betekent dat een terp is afgegraven. Hebben terpzolen (de terreinen waar de terpen lagen die zijn afgegraven) terecht een wegwerpstatus?

Waarom zou het zo moeten zijn dat bij de terpaafgravingen alle ophogings- en bewoninglagen zijn verdwenen? Bovendien: boven op de terp hebben over het algemeen eeuwenlang mensen gewoond. Diepere ingraven uit alle perioden reikten tot in de natuurlijke ondergrond, en zijn daardoor in de terpzolen terug te vinden: je kunt er vergif op innemen dat in iedere terpzool nog vele, vele waterputten aanwezig zijn. Ook andere vormen van ingraven onder de terplagen zullen in de terpzool zijn verzegeld: grachten, greppels, afvalkuilen, soms misschien wel grafvelden.

Terpzolen zullen natuurlijk niet de informatieve kwaliteit hebben die de gave grote terpen gehad hebben. Dat is misschien aanleiding tot nostalgische bespiegelingen, maar we doen er goed aan te roeien met de riemen die we hebben; laten we blij zijn dat we een nieuwe bron van informatie hebben 'ontdekt'. Laten we ons er tegelijkertijd sterk voor maken dat die nieuwe status van terp-

Wat bleef er nog over als een terp werd afgegraven? Het Friese Ferwerd in 1930, foto BAI.

zolen consequenties heeft. Geen enkele terpzool is nu een archeologisch monument: in de praktijk is nog steeds sprake van een wegwerpstatus. Dat dit onterecht is, zal door gerichte voorlichting duidelijk gemaakt moeten worden. Uitgangspunt voor beleid zal nu moeten worden dat iedere afgegraven terp archeologisch waardevol is tot het tegendeel bewezen is.

Terpzoolopgraving: Stapert

Met dit in het achterhoofd werd een aantal

jaar geleden besloten goed uit te kijken naar gelegenheden die zich - gezien het tempo waarin het bodemarchief wordt aangetast - ongetwijfeld zouden voordoen om eens een terpzool op te graven. In 1994 was het dan zover. Amateurarcheologen van het Argeologysk Wurkferbân van de Fryske Akademy meldden de vondst van aardewerk uit de periode van de kolonisatie van het Friese kleigebied in de vroege ijzertijd; deze vondsten werden gedaan ter plekke van een afgegraven terp, waar in 1995 een nieuwbouwwijk

zou verrijzen. Het betrof de voormalige terp Stapert, aan de zuidkant van het dorp Wommels, de hoofdplaats van de gemeente Littenseradiel, in Westergo.

Een proefonderzoek wees uit dat er niet alleen scherven konden worden verzameld, maar dat er ook nog grondsporen aanwezig waren.

Het kwam ongelukkig uit dat de Friese archeologie al geruime tijd in reorganisatie was. Verantwoordelijkheden en bevoegdheden lagen niet altijd even duidelijk vast.

Alle terpzolen bevatten waterputten, zoals deze tonput in Stapert, foto BAI.

Opravingsvlakken in de terpsloot van Stapert. Opname in noordelijke richting, foto BAI

Toch was dit duidelijk een object dat niet verwaarloosd mocht worden: er was sprake van directe bedreiging, het ging om een belangrijke episode uit de bewoningsgeschiedenis die nog slecht gedocumenteerd was, en het sloot aan bij de nieuwsgierigheid die gewekt was naar deze veronderstelde nieuwe categorie archeologische monumenten. Al met al bleek dit voldoende motivatie te zijn om het gehele beschikbare oppervlak met nederzettingssporen in enkele campagnes op te graven, in een nauwe samenwerking tussen verschillende betrokkenen. Het Argeologisch Werkbân, dat het onderzoek ook had aangebracht, formeerde een graafploeg; de betrokken gemeente, Litsensradiaal, gaf alle medewerking en stelde de nodige faciliteiten waaronder een graafmachine beschikbaar; en de vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen kon het onderzoek in zijn onderzoeksprogramma inpassen, waardoor een veldploeg en wetenschappelijke begeleiding voorhanden waren.

Zeer voorlopige resultaten

De terp Stapert ligt evenals andere vroege

nederzettingen in zuidelijk Westergo op de rand van een 'veeneiland'. Ongeveer 4000 jaar geleden, tijdens de Duinkerke 0-transgressiefase, ontstonden er grote erosiegeulen die de zand- en keileembodem tot 15 à 20 meter diepte uitschuurden. De randen van de gespaard gebleven pleistocene 'eilanden', meestal met veen bedekt, raakten naderhand relatief hoog opgeslibd. Tijdens de opgraving werden de zandondergrond en een dun veenlaagje op circa 3,8 meter beneden NAP waargenomen; even erboven bevond zich een 10 cm dikke schelpenlaag. De ouderdom van de schelpen is met de radio-actieve-koolstofmethode vastgesteld op 3790 jaar (GrN-21041). Organisch materiaal in deze schelpenlaag, ongetwijfeld verslagen veen, bleek aanzienlijk ouder: 6620 jaar (GrN-21108). Vanaf 600 voor Christus duiken in dit gebied permanente nederzettingen op, die vooral gekenmerkt worden door het voorkomen van zogenaamd Ruinen-Wommelsaardewerk (RW), het tamelijk uniforme gebruiksgoed van deze kwelderkolonisten. De Friese vondsten, inclusief de mede naamgevende potten uit Wommels-Walpert, werden

geborgen tijdens de commerciële terpaufgravingen, die het Noorden in de 19e en 20e eeuw teisterden. In Friesland werd niet eerder een nederzetting uit deze vroege periode opgegraven.

De vroegste bewoning ter plaatse van Stapert (RW-1) was geen terpbewoning; de terp is er in de loop der tijd overheen opgeworpen. Zo werd een beschermende laag gevormd: van de terpaufgraving heeft de vroegste nederzetting niet of nauwelijks te lijden gehad. Beschadigingen uit latere bewoningsperiodes werden wel volop aangetroffen; zoals voorspeld bleken waterputten aanwezig uit de ijzertijd, uit de Romeinse tijd, en uit de vroege en late middeleeuwen, behorend bij sinds de afgraving als het ware 'in de lucht hangende' leefniveaus. De RW I-nederzetting bestond uit verschillende erven. De oostelijke begrenzing is nog niet vastgesteld, maar dit zal zeker gebeuren als ook dat gebied in de komende jaren bebouwd zal gaan worden. De erven bestonden uit een of meer hoofdgebouwen, spiekers (graansilo's) en water- en afvalkuilen. Door de vele putten uit jongere periodes zijn de huisplattegronden grotendeels ver-

